

BITINIAI-ETNOGRAFINIAI ŽEMAITĖS APSAKYMAI PO 1905 m.

G. ADOMAITIS

Jeigu kai kurių rašytojų kūryboje objektyviojo ir subjektyviojo prado santykio nustatymas gali kelti problemą, tai mūsų įžymiosios kritinio realizmo atstovės Žemaitės apsakymuose aiškiai dominuoja objektyvusis pradas. Ir tai nulemia rašytojos stilių, tą savitumą, pagrindinę spalvą, kuri išryškėja tiek pasirenkant tematiką, idėjinį kryptingumą, tiek ir žanrinuose, kompoziciniuose, kalbiniuose-stilistiniuose ypatumuose.

Žemaitės kūrybiniam mąstymui būdingas konkretus tikrovės suvokimas. Jos visą kūrybą tarsi pripildo tikroviškos detalės, episkai platus, objektyvus kaimo gyvenimo atspindėjimas. Todėl jai ypač būdingi mūsų pobaudžiavinio valstiečio buities vaizdai, aplinka, papročiai, ypač ryškus etninis koloritas. Šie momentai labai ryškūs visoje Žemaitės kūryboje. Be to, ji yra parašiusi kūrinių, galima sakyti, ištiesai paremtų liaudies buities, papročių vaizdais, kas leidžia kalbėti apie tam tikrą buitinį-etnografinį jos kūrybos tematinį vienetą.

Žemaitės kūrybos tematinė apimtis nėra plati: ji retai teišeina už kaimo ribų, o pačiame kaime apsiriboja paprastai vienu socialiniu sluoksniu — valstiečiais. Tačiau šį sluoksnį Žemaitė pažįsta taip giliai ir pavaizduoja taip visapusiškai ir įtikinamai, kad su ja negali lygintis joks kitas amžininkas — rašytojas. Ji ne tik aprašo valstiečių buitį, ne tik nuostabiai pagauna ir pavaizduoja kaimo žmogaus charakterį su visomis jo gerosiomis ir blogosiomis pusėmis, bet ir stengiasi taisyti, perauklėti žmogų, stengiasi savo kūryba aktyviai prisidėti prie išnaikinimo viso to, kas paprastai nusakoma „kaimo idiotizmo“ sąvoka. Todėl buitinio-etnografinio pobūdžio vaizduose labai jaučiamos rašytojos šviečiamosios tendencijos.

Nuostabą keliantį vaizduojamosios tikrovės pažinimą Žemaitė surado betarpiškai toje aplinkoje, kurią ji ir vaizdavo savo raštuose. Tuo ir paaiškinamas jos valstietiškos tematikos pranašumas prieš kitus to paties laikotarpio rašytojus, kurie kaimą matė arba iš dvaro rūmų (Šatrijos Raganos), arba, išėję iš kaimo, suvokė jį jau inteligento žvilgsniu (J. Biliūnas, K. Jasiukaitis), arba, visiškai atitrūkę, piešdavo „kaimo idiliją“ (Ignas Seinius). Žemaitė — ne pašalinė kaimo gyvenimo stebėtoja, ji pati, kol ėmė rašyti, jau buvo apie 30 m. išgyvenusi valstietės gyvenimą, pajutusi, pergyvenusi sunkią valstiečio dalį. „Nėra skausmo, kurio mano širdis nebūtų kentėjusi“, — sakė rašytoja G. Petkevičaitė¹. Ta didžiulė kaimo gyvenimo patirtis ir buvo pagrindas, kuriuo remdamasi valstietė Žyman-

¹ G. Petkevičaitė, Žemaitės būdo bruožai ir pasauliožiūra, „Varpas“, 1921, Nr. 4—6, p. 168.

tienė galėjo tapti rašytoja. Anksčiau paminėtas tematikos siaurumas negali būti priekaištas Žemaitėi, nes rašytojo vertinimas grindžiamas apibendrinimų jėga, išvadų gilumu, o ne tematikos platumu. Žemaitė — tiesiog nepralenkiamą savo meto kaimo gyvenimo vaizduotoja. Kaimo tematika atitiko rašytojos gyvenimo pažinimo ribas, išsilavinimą, kūrybinės jėgas, meninio mąstymo specifiką.

Žemaitės, kaip kūrėjos, akį žymiai labiau yra patraukę negatyviosios valstiečių gyvenimo pusės. Tai bendra kritinio realizmo žymė. Žemaitė aštriai kritikuoja valstiečio tamsumą, prietaringumą, apsilėidimą, suktumą, godumą. Ji žymiai visapusiškiau, pilniau pavaizduoja neigiamuosius reiškinius, jos sukurti neigiamieji personažai yra išbaigtesni, įtikinamesni, meniškesni. Tačiau kokia stipri bebūtų griaunamoji Žemaitės kritikos jėga, ji niekuomet nenustelbia pozityvaus turinio, kurį rašytoja įlieja į savo kūrinius, ir mes visuomet pajuntame tas pažangiąsias tendencijas, vardan kurių kritikuoja, griaunama, protestuojama. Jos neigime visuomet slypi teigimas, todėl jos kritika — tai kritika tikros patriotės, mylinčios savo liaudį ir kovojančios dėl jos šviesesnės ateities. Kaip Žemaitė jautė kaimo žmonių jausmus, kaip vertino, mylėjo tuos žmones, matyti iš 1898.X.10 laiško (iš Rygos) P. Višinskiui, kur ji tvirtai neigia nuomonę „daktarėlio“ (S. Matulaičio), tvirtinančio, kad sodiečiai nemoką išreikšti savo jausmų. Savo laiške rašytoja stengiasi įrodyti kaip tik priešingai, būtent, kad „po lopų sermėgos karščiau kartais širdis muša kaip po šilkų sąjėtu“².

Tačiau, mylėdama liaudį, Žemaitė jos neidealizuoja, o rūšiai bara už atsilikimą, tamsumą, stengiasi įdiegti jai kilnesnius jausmus, šviesesnes mintis, nori prisidėti prie valstiečių buities pagerinimo. Ji čia išlaiko visiškai blaivią galvoseną ir, tvirtai stovėdama kritinio realizmo pozicijoje, savo kūryba yra tiesioginė priešingybė tiems rašytojams, kurie kaimą vaizdavo rožinėmis spalvomis ir nesugebėjo ar nenorėjo matyti jame esančio socialinio blogio.

Pralaimėjus 1905 m. revoliucijai ir sustiprėjus reakcijai, nusivylimo nuotaikos apėmė didelę inteligentijos dalį. Tai sudarė puikią dirvą plisti mene dekadentizmui, įvairioms „grynojo meno“ formalistinėms srovėms. Be to, liberalinių pažiūrų buržuaziniai lietuvių rašytojai ėmė itin idealizuoti kaimą: jie tušavo vykstančią ten klasių kovą, nutylėjo kaimo tamsumo, idiotizmo reiškinius, o vaizdavo dažniausiai pasiturinčius kaimo sluoksnius bei gamtą, sunkų valstiečio darbą apgaubdami romantikos šydu. Stai K. Puida „Žemės giesmėje“ (1911 m.) aiškiai propagavo klasių vienybės idėją kaime, niekino masę, kėlė buožės-inteligento, kaip masės vadovo, paveikslą. Visai apysakai būdingas įmantrumas, estetizavimas, psychologizavimas ir kaimo buities bei santykių idealizavimas. Igno Seinaus impresionistinėse, stilizuotose apysakose taip pat buvo idealizuojama kaimo buitis, gamta, dominavo erotiniai pergyvenimai. Kaimo, ypač jo etninio prado, idealizaciją daugeliu atvejų galima pastebėti ir Krėvės, Vaižganto, Satrijos Raganos bei kitų buržuazinių rašytojų to meto kūrinuose.

Todėl reikia laikyti dideliu Žemaitės nuopelnu, kad tokioje literatūrinėje aplinkoje ji nė kiek nesvyruoja, nesusižavi a priori lietuvių nacionaline kultūra, o toliau tęsia ankstesnes savo kūrybos tradicijas, lieka ištikima gyvenimo tiesai ir idėjiškai, pažangiai literatūrai. Šiuo atžvilgiu jai neturėjo didesnės įtakos nei gyvenimo būdo pasikeitimas, t. y. atitrūkimas nuo valstietijos³, nei bendravimas kartais su liberaliąja inteligentija. Vaiz-

² Žemaitė, Raštai, t. 6, Vilnius, 1957, p. 96.

³ Žemaitė 1905—1921 m. gyveno dvaruose, mieste, net užsienyje, vadinas, nevalstietiškoje aplinkoje, kaip pradėdama savo literatūrinę veiklą.

duodama liaudies buitį, Žemaitė nesusižavi etnografinėmis smulkmenomis, nesuidealina jų, kaip tai mėgo buržuazinio „patriotizmo“ skiepiotojai, „nekinamos“ „tautos dvasios“ ieškotojai, o nacionalinio savitumo reiškinius papročiuose sujungia su socialiniais prieštaravimais, nelygybės ir neteisybės bei tamsos reiškiniais kaime.

Buitinių detalių savo kūryboje Žemaitė nevengė. Tai, kaip jau minėta, yra viena ryškiausių jos stiliaus ypatybių. Rašytoja savo apsakymuose kartais daro nemažus ekskursus, aprašydama aplinką, buitį, papročius. Todėl kai kurie jos apsakymai dažnai primena apybraižą ar net reportažą. Griežtų žanrinių ribų neišlaikymą paaiškina jos meninio mąstymo specifika, jos stiliaus savitumas, kūrybos paskirties supratimas, tikslai. Ji dažnai sąmoningai nori supažindinti skaitytoją su liaudies buitimi, papročiais ir kartu stengiasi taisyti tą buitį, papročius, šviesti liaudį. Daugelis Žemaitės pažįstamų, žinodami, kad rašytoja gerai šią sritį pažįsta, dažnai netgi paragindavo ją fiksuoti etninius momentus, kaimo gyvenimo kasdienybę ir, atrodo, niekad nuo to nedraudavo.

Žemaitė yra palikusi ir grynai etnografinio pobūdžio užrašų. Duomenų apie liaudies papročius, apeigas jos yra prašęs P. Višinskis, rašydamas konkursui darbą „Antropologinė žemaičių charakteristika“ Petrapilio universiteto geografijos katedrai. Tada Žemaitė aprašė vestuves (iki mergvakario), „pagrabą“, krikštynas, drabužius. Be to, yra išlikę tokių pavadinimų etnografinio pobūdžio aprašymai: „Kūčios ir kalėdos“, „Užgavėnės“, „Gavėnia“, „Velykos“, „Piemenų balius“, „Vesėlė“, „Krikštynos“, „Pagrabas“, „Mūsų troba“, „Mūsų klėtis“, „Vienkiemis“, „Soda“, „Dvaras“, „Sodnas“, „Bažnytkiemis“, „Miestelis“, „Kapai“, „Baltmiškis“, „Giria juodoji“. Čia būtų galima priskirti rašinėlį „Apie vėjus“ ir kt. Jie visi perrašyti viename sąsiuvinyje ir galima spėti, kad buvo norėta šią visą medžiagą išspausdinti. Su grožine literatūra jie nieko bendro neturi, tačiau minėtini čia dėl to, kad Žemaitė kai kuriuos iš jų yra panaudojusi savo kūryboje, ypač antrojo laikotarpio buitinio-etnografinio pobūdžio apsakymuose — „Krikštynos“, „Kalėdos“, „Bėdos bėdos, ne kalėdos“, taip pat ir kitos tematikos kūriniuose.

Lietuvių grožinėje literatūroje etnografinių elementų panaudojimas jau turėjo senas tradicijas nuo Donelaičio, Daukanto, Valančiaus laikų. Nacionalinio išsivadavimo judėjimo metu dėl visai suprantamų priežasčių tie elementai aiškiai įgavo pilietines teises. Tiek pirmajame, tiek ir antrajame Žemaitės kūrybos laikotarpiuose etnografinių-buitinių detalių labai daug.

Daugiausia dėl šito Žemaitė ir buvo apšaukiama tai gyvenimo fotografuotoja (Vaižgantas⁴), tai natūraliste (A. Vaičiulaitis⁵). Tačiau šie kaltinimai, kurie Žemaitę nuvertina kaip menininkę, yra nepagrįsti, nes, priešingai natūralizmui, jos kūryba buvo giliai idėjiška.

Gyvenimo detalių gausumu Žemaitė primena XIX a. pirmosios pusės ukrainiečių rašytoją G. Kvitką (Osnovianenkos slapyvardžiu) — realizmo pradininką ukrainiečių literatūroje. Vertindamas Kvitkos-Osnovianenkos apysaką „Marusia“, V. Belinskis, kaip teigiamybę, iškelia jo sugebėjimą pavaizduoti daugybę etnografinių-buitinių detalių, epizodų, kurie padeda susidaryti vaizdą apie Ukrainą su jos poetiška gamta, su jos poetišku paprastos liaudies gyvenimu, su jos poetiškais papročiais⁶. Žemaitės naudai tektų dar pridurti, kad jos detalės yra ypatingai realistiškos, jose visai nepastebima tam tikro Kvitkos-Osnovianenkos palinkimo idealizuoti vals-

⁴ Vaižgantas, Raštai, t. 4, Kaunas—Vilnius, 1922, p. 123.

⁵ A. Vaičiulaitis, Natūralizmas ir lietuvių literatūra, Kaunas, 1936, p. 55.

⁶ Зр. В. Г. Белинский, Полное собрание сочинений, т. 4, p. 75.

tiečių buitį. Taigi nėra pagrindo neigti Žemaitę už ypatingai ryškų siekimą duoti kiek galima daugiau lietuvių valstiečio gyvenimo buitinių atributų. Tie etnografiniai-buitiniai elementai jos kūryboje, tiesa, kartais įneša šio tokio kompozicinio nevieningumo, epizodiškumo, tačiau jie turi ypatingai didelę reikšmę Lietuvos kaimo gyvenimui pažinti, lietuvių valstiečio kultūrai, psichologijai pajauti.

Ypač daug buitinio-etnografinio elemento yra pirmajame Žemaitės kūrybos laikotarpyje — iki 1905 m. Daugelis to meto jos apsakymų kaip tik sukonstruoti tokiu pagrindu (pavyzdžiui, „Rudens vakaras“, „Bičiuliai“, „Atminimai“, „Budynė“, „Užgavėnės“ ir kiti tuo metu neišspausdinti vaizdeliai).

Antrajame Žemaitės kūrybos laikotarpyje buitinio-etnografinio elemento yra šiek tiek mažiau, negu pirmajame, tačiau ir čia jo nemaža. Jau patys apsakymų pavadinimai dažnai pasako, kad tai tokio pobūdžio kūrinių, kuriuose ypač iškyla žmonių papročiai, įvairios apeigos, pasilinksminimai ir kt. Šiame laikotarpyje minėtu atžvilgiu išsiskiria: „Krikštynos“, „Metinės“, „Jonelio velykos“, „Kožiros“, „Talka“, „Kalėdos“, „Bėdos bėdos, ne kalėdos“ ir kt.

„Krikštynose“ (1909 m.) Žemaitė vaizduoja neturtingo grytelninko Jono šeimą ir jos rūpesčius, sulaukus sūnaus. Kaip įprasta tokiems atvejais, nors ir būdamas neturtingas, Jonas kelia krikštynas. Krikštynų aprašymu ir pagrįstas kompozicinis-siužetinis apsakymo sumanymas. Žemaitė tuo būdu randa progos pakalbėti apie valstiečių tamsumą, elementarių higienos taisyklių nežinojimą, randa progos aprašyti kaimo varguomenės pasilinksminimus, papročius, pateikia grynai etnografinio pobūdžio smulkmenų. Situacijos labai tipiškos kaimo gyvenimui, ypač vargingiesiems valstiečiams. Žemaitė teigia, kad Jonienė nebūtų susirgusi, jeigu būtų buvusi turtingesnė: jos sveikatai pakenkė pasenusi mėsa, naminis alus, į kurį „dėl stiprumo“ Jonas įpylė spirito, taip pat nehygieniška aplinka. Elementarių medicinos žinių trūkumą kaime Žemaitė parodo labai gyvais moterų dialogais, iš kurių išryškėja dar ir tamsių žmonių netikėjimas gydytojais. Štai viena viešnia pareiškia: „Daktarų mada valgi tik užginti, daugiau nieko...“⁷ Dėl gėrimo irgi panaši nuomonė: „— Ir aš visuomet geriu, o, ačiū dievui, kaip ridikas. Nesuklausysi daktarų, jie viską gina...“ (II 447).

Apsakyme puikiai perduota panašių kaimo pasilinksminimų nuotaika, daug grynai buitinių momentų, įvairių apeiginių ceremonijų, papročių smulkmenų. Štai vaizdelis, išleidžiant kūmus vaiko krikštyti: „Kūma klausia vaiko motinos, kokį jam vardą dėti.

Kūminas bobutei įbraukė į delną sidabriniuką už baltai vaiko nuprausimą. Apsitaisę pasakė sudiėv tėvams ir svečiams. Bobutė, paėmusi vaiką, prinešė motinai peržegnoti. Visos bobos sujudo, viena dirba kamštį vaikui ant kelio, kita riša druskos į vystyklų kertelę, kad vaiko kas nepakerėtų, kita neša kūmos ryšelį. Bobutė išnešė vaiką, visos bobos išlydėjo, įdavė kūmai į skreitą, apsiautė, apglobstė, apkamšė vaiką — ir kūmas išleido“ (II 443). Šiame trumpame aprašyme atsispindi būdingos pobaudžiaviniam mūsų kaimui tam tikrų papročių apeigos: čia ir tradicinės atsisveikinimo ceremonijos, čia ir krikščioniškų bei pagoniškų papročių mišinys toks būdingas kaimui, čia, pagaliau, atsispindi ir išlaikomas atitinamas „fasonas“ — „įbraukė į delną sidabriniuką“.

Pagrindinė apsakymo tendencija — šviesti, kultūrinti ypač higienos atžvilgiu tamsius kaimo valstiečius. Šiai tendencijai, reikia pasakyti, visai nekenkia jau minėtų buitinių detalių aprašymas, nes jos įjungtos gana organiškai. Neišsiskiria iš visumos ir krikštynų metu kilusio kivirčo epizo-

⁷ Žemaitė, Raštai, t. 2, Vilnius, 1956, p. 443. Toliau žymima tik tomas ir puslapis.

das: jis visas pagrįstas pobūvio nuotaika, būdingas Žemaitėi savo puikiais gyvais dialogais, kuriuose iškyla daugybė kartais mažai su fabula susijusių detalių. Tos detalės Žemaitėi padeda daugiausia tikrovės kumo įspūdžiui sudaryti. Krikštynų kivirčo scenoje, be girtavimo pasmerkimo, iškyla ir socialinės nelygybės, klasinių prieštaravimų momentai. Ši tipiška situacija rodo didelį Žemaitės kaimo santykių ir žmonių psichologijos pažinimą, o kartu su tuo išryškėja ir vaizdavimo maniera bei būdingas rašytojos stiliaus bruožas — jos ramus, platus lyg upė epišumas.

Panašus į „Krikštynas“ ir savo tendencijomis, ir kompozicine-siužetine sandara yra apsakymas „Metinės“ (1912 m.). Šalia būdingų mirusiems paminėti papročių kaimo pavaizdavimo, apsakyme randame ir daug grynai buitinių detalių.

Pačių „Metinių“ aprašymas teuzima palyginti nedaug vietos. Jis yra tartum fonas, rėmai, kuriais pasinaudojus galima atskleisti tikrovės bruožus, nešti šviesą į kaimą. Mirusios Kadagio motinos paminėjimo vaizdavimu Žemaitė tarsi teigia, kad tokie minėjimai atliekami tik dėl formos, kad jie dažnai virsta paprastais pasilinksminimais su išgėrimais ir šokiais, o meldžiamasi, ypač jaunuomenės, labai nenoriai. Rašytoja čia pabrėžia negilų, paviršutinišką žmonių tikėjimą, religinių apeigų beprasmiškumą, ir tai susieja šį kūrinį su gausiais jos antiklerikalinės tematikos apsakymais.

Tačiau didžiausias dėmesys apsakyme yra sukoncentruotas ties higienos kaimo klausimais. Žemaitė čia vaizduoja kumečio žmoną Srutienę, kuri, užsikrėtusi trachoma, neturi galimybių pasigydyti: norėdama prasiimaitinti, ji turi dirbti, o dirbant dulkėse dar labiau genda akys. Gydytojams užmokėti neturi pinigų, todėl gydosi naminių vaistais. Namie taip pat sąlygos sunkios: apsikrečia visa šeima.

Būdinga, kad net tokia tema ir švietimo tikslais piešiamame vaizde Žemaitė aiškiai išlieka kritinio realizmo ribose. Ji paprastai, objektyviai atskleidžia kaimo gyvenimo tikrovę, nesitenkina pliku didaktiškumu, o duoda ir aiškių kritikos elementų, iškelia socialinę nelygybę, demaskuoja kapitalistinę santvarką, užjaučia darbo valstietį. Tam tikslui ji panaudoja kontrastingą ordinarininkės Srutienės ir „visko pertekusios“ Marčienės sugretinimą. Marčienė turtinga, todėl ji gali gydytojams mokėti didelius pinigus, gali gaišti ir išgydyti dukters akis, o Srutienės padėtis — be išeities. „Darbininkui, labiausiai ordinarčikui, nėra laiko sirgti...“ (III 137), — sako moterys, ir šita mintis eina per visą apsakymą. Vargas, skurdas neleidžia kaimo proletariatui pasinaudoti medicinos laimėjimais, neleidžia susidaryti bent kiek įmanomesnių, kultūringesnių gyvenimo sąlygų. Šia tema rašytoja savo veikėjų lūpomis pasako daug karčios tiesos „ponų, daktarų, kunigų ir visų juodašvarkių“ adresu, kurie barasi už nerangumą, negydyimą, bet „nė vienas nepasirūpina kaip norint palengvinti tą gydymą bent neturtėliams, trobelninkams ar ordinarčikams...“ (III 142).

Tos tendencijos iškeliamos Kadagio svečių pokalbiuose, kurie Žemaitės sukurti ypač meistriškai. Nepaprastai laisvai tekančiuose dialoguose mes kartais net išleidžiame iš akių veikėjų vardus, o tsekame tik pokalbio idėjas, kurios skamba lyg visos liaudies balsas. Kartais net iš tikrųjų pranyksta vardais sužymėti veikėjai, atsiranda bevardžiai, atstovaujį masei, kolektyvui. Tuo būdu rašytoja pasiekia ypatingos apibendrinimo jėgos: dialogas tampa visos liaudies nuotaikų ir nuomonių reiškėju.

Pokalbio kryptį ir, pasakytume, toną tokiuose dialoguose duoda aiškiai apibrėžti veikėjai; „Metinėse“ — Srutienė, senis, senoji boba ir jaunoji boba. Jie visi yra ryškūs tipai. Srutienė — tipiška nuolanki kaimo proletarė, senoji boba atstovauja senajam, prietaruose, tamsoje paskendusiam

kaimui, senis — šviesesnis už kitus, liberalus, būdingas pasiturinčiojo valstiečio atstovas, jaunoji boba — sąmonėjančio, demokratinio kaimo atstovė. Tačiau jie visi turi ir individualių charakterio bruožų, individualių savybių. Gal mažiausia individualizuota yra jaunoji boba, nes ji dažniausiai išreiškia rašytojos mintis. Labai reljefingas yra senis: jis aiškiai didžiujasi savo studijuojančiu sūnumi, stengiasi pasirodyti, jog nusimano medicinos klausimais (jo sūnus — medikas!), ir apskritai yra nepiktas, linksmas, mėgstąs paplepti, pajuokauti. Senoji boba ne tik tamsi, religiniuose prietaruose paskendusi, bet ir pakankamai „karinga“ ginti tą tamsą, atsilikimą, šneki, nusimananti ir apie „daktaravimą“. Individualių bruožų turi ir Srutienė.

Dialogas apie sveikatos apsaugą kaime su pačiomis metinėmis nieko bendro neturi ir galėtų būti įtrauktas į kitą panašaus pobūdžio apsakymą (pvz., į „Krikštynas“ ar pan.). Jam pretekstą sudaro pasivėlavusios Srutienės pasirodymas. Kai tą temą Zemaitė išsemia, ji nedelsiant nutraukia dialogą, prisimindama, kad pokalbis vyko metinių minėjime ir tuoj baigia patį apsakymą.

Prie buitinio-etnografinio pobūdžio kūrinių galima priskirti ir „Talką“. Kūlimo talkos vaizdais rašytoja teigia entuziastingą, stropų darbą, kultūringą, nesusijusį su girtuokliavimu, pasilinksminimą po jo. Tačiau apsakymas netelpa šiuose palyginti siauruose šviečiamuosiuose rėmuose. Detalus, tikroviškas situacijos pavaizdavimas išplečia tiek pažintinę, tiek idėinę kūrinio reikšmę, savo realistiniais vaizdais, savo atspindėjimo platumu leidžia daryti platesnes išvadas, negu rašytoja buvo užsimojusi. Be savo gyvų, tiesiogiai tarsi nesusijusių su pagrindine apsakymo linija dialoginių epizodų, apsakymas liktų grynai didaktinis, neatskleistų istoriškai apibrėžtų tipišių aplinkybių. Jis tuomet savo idėiniu krūviu maža kuo tesiskirtų nuo kūrinių, kuriuose idiliškai buvo vaizduojami samdytojų ir samdinių santykiai (pvz., Aišbės „Debesėlio“). Zemaitė buitinais epizodais „Talkoje“ atskleidžia socialinę nelygybę, nepaisant viso buožės Motiejaus žmogiškojo dorumo bei protingumo. Čia ir iškyla visa Zemaitės buitinių detalių, ypač ryškiai išreikštų dialoguose, prasmė ir jų vertė.

Panašiai sukomponuotų apsakymų Zemaitės kūryboje randame nemaža. O tam tikras polinkis į dialoginius epizodus, kuriais iškeliami naujos problemos, naujos idėjos, pastebimas ir visoje kūryboje. Ši ypatybė, be abejo, įneša tam tikrą ištęstumą, epizodiškumą. Tačiau, antra vertus, suteikia ir dideles galimybes išsamiau, plačiau pavaizduoti gyvenimo tikrovę, leidžia pajusti visoje poetinėje grožybėje, anot Belinskio, svarbiausiąjį herojų — visą kraštą su jo poetiška gamta, su jo paprastų liaudies žmonių gyvenimu, papročiais.

Zemaitė visą savo gyvenimą sielojosi dėl Lietuvos kaimo tamsumo, atsilikimo ir visą savo energiją paskyrė tam gyvenimui taisyti, kovoti už šviesesnės, laimingesnės valstiečių buities sukūrimą. Tiek savo kūryba, tiek visuomenine veikla ji suvaidino didelį švietėjos vaidmenį XIX a. pabaigoje ir XX a. pirmojoje pusėje. Būdingas šiuo atžvilgiu yra jos publicistinis, rodos, anksčiau nepaskelbtas straipsnis „Mūsų ydos“ (1914 m.), kuriame ji kviečia liaudį šviestis ir mesti įsikerojusias kaime ydas — bylinėjimąsi, girtuokliavimą, nekultūringą jaunuomenės auklėjimą, tamsumą (V 442—445). Šio straipsnio mintims artimas tais pačiais metais parašytas apsakymas „Koziros“. Jame griežtai pasmerkiama viena iš kaime įsivyravusių negerovių — kortavimas, kuris nustelbdavo kultūringesnį jaunimo laisvalaikio praleidimą. Siame apsakyme Zemaitė vaizduoja, kaip, esant visuotiniam pamėgimui kortuoti, jaunas vaikinasis Ignis, nesąžiningų kortuotojų skatinamas, azarto pagautas pralošia pinigų ir net drabužius.

„Koziros“ į nagrinėtuosius apsakymus šiek tiek panėši savo užma-
nymu: veiksmas vyksta sekmadienį, jo pagrindas — laisvalaikio praleidimas
šventadienį, taigi taip pat tam tikra proga. Tačiau šis apsakymas išsiskir-
ia dideliu vieningumu. Čia viskas tarnauja vienam tikslui — išryškinti kor-
tavimo atmosferai ir Ignio laipsniškam pasidavimui azartui. Netgi tokie
epizodai, kaip kaimynų pokalbis apie kortavimą pas Margi, Ignio susiti-
kimas su mergaitėmis, yra visai tikslingi ir padeda atskleisti pagrindinę
rašytojos mintį — pasmerkti įsigalėjusį kaime kortavimą, išsekinantį jau-
nimą tiek dvasiškai, tiek materialiai. Nuostabiai puikiai ir įtikinamai
Žemaitė atskleidžia Ignio psichologines kolizijas. Vidinis konfliktas bręsta
palaipsniui. Apsakymo pradžioje rašytoja pavaizduoja bendrą kortų azar-
to atmosferą, kurios metu paaiškėja, kad Ignis praėjusį kartą yra pralošęs
pusę rublio. Dėl to jis graužiasi, norėtų atsilošti, bet bijo daugiau praloš-
ti. Mintis, „Kad tik tą pusę rublio atsilošus, daugiau nė skatiko niekuomet
nebestatys“, lemia Igniui didesnę nelaimę. Ši mintis jį sulaiko ir nuo pasi-
linksminimo ir nuo uogavimo su mergaitėmis. Jis artėja į kortininkų susi-
tikimo vietą. Pokalbis su Adomuku sudaro iliuziją, kad galima atsilošti,
ir sustiprina tą Ignio norą. Paskutinis žingsnis — tai pamatymas, kad vie-
nam iš kortuotojų nesiseka, ir pagaliau Ignio vyriškos ambicijos užga-
vimas. Atomazga ateina staiga — pralošęs kelnes, gėdydamasis namo par-
eiti, Ignis atsipeiki ir verkdamas pasižada niekad daugiau nelošti.

„Kozirų“ apsakymas, parašytas 1914 m., savo tikrovine, buitine me-
džiaga, psichologiniu pagrįstumu ir ypač kompozicijos vieningumu priskir-
tinas prie geresniųjų Žemaitės kūrinių ir paneigia nuomonę, kad rašytoja
netobulėjo, kad geriausius savo apsakymus sukūrė literatūrinės veiklos
pradžioje. Jis rodo, kad net buities temą, net tam tikrą šviečiamąją ten-
denciją rašytoja sugebėjo išreikšti siužetiniu atžvilgiu vieningame ap-
sakyme.

„Kozirų“ apsakyme labai gausu ir stilistinių priemonių. Veikėjų
charakteristikos dažnai grindžiamos trumpais, bet išraiškingais ir liaudiš-
kais palyginimais: „sustyrę lygu žirnių kirmės ir pusbernai prie darbo...“
(III 242), „tampo armoniką, lygu katę dvesiančią kniaukina“ (III 244),
„Ko čia rymai, kaip žirgelį pragėres“ (III 246) ir pan.

Prie kūrinių, kuriuose svarbiausią vietą užima valstiečių buities ir
papročių pavaizdavimas, bet kuriuose socialinio gyvenimo idėjos yra nu-
keliamos į antrąjį planą, priklauso kai kurie vaikų gyvenimo tema para-
šyti apsakymai, kaip „Jonelio velykos“ (1914 m.), „Kalėdos“ (1919 m.),
„Bėdos bėdos, ne kalėdos“. Juose Žemaitė per vaikų psichologiją pavaiz-
duoja žmonių papročius, susijusius su katalikų religinėmis šventėmis.
Tačiau jų gyvenimiškoji medžiaga skurdesnė, buities detalės teturi siaurą
paskirtį ir, etnografiniam elementui užgožus gyvenimo tikrovės vaizdus,
silpnėja kriticismas, menkėja idėjinis jų krūvis.

„Jonelio velykose“ Žemaitė objektyvistškai aprašo švenčių metu vyks-
tančias bažnyčioje iškilmes. Tai pasiekia per piemenuko Jonelio galvosėną.
Vertingas šis apsakymas savo buitiniais vaizdais ir spalvingu vaiko pa-
veikslu, puikiai atskleista jo psichologiją; gerai perteiktas ir didelis vaiko
noras pamatyti iškilmes, ir pačių iškilmų prasmės nesuvokimas, ir nuo-
vargis. Tačiau, apskritai, idėjiniu atžvilgiu apsakymėlis gana ribotas: per-
daug idiliški yra samdytojo ir samdinio santykiai. Ypač įspūdį pablogina
kūrinėlio pabaiga, kur buožės namai laikomi samdinio namais.

Panašaus pobūdžio yra ir apsakymas „Kalėdos“. Čia taip pat buiti-
nėse-etnografinėse detalėse lyg išnyksta buožės ir samdinio socialinė ne-
lygybė. Savo užmačiomis ir kompozicija jis primena „Jonelio velykas“.
Jeigu aname apsakyme piemenukas laukia velykų, tai šitame — kalėdų.
Juozuko noras pamatyti bažnyčioje iškilmes toks stiprus, kad jis, nepasi-

tikėdamas berno, turinčio jį rytą pakelti, gera valia, pats sugalvoja būdą pabusti: nueina miegoti į tvartą po arklio, kuris turės būti kinkomas, edžiomis. Tačiau jis taip stipriai užmiega, kad neišgirsta, kinkant arklio, ir pramiega. Šis įdomiai sugalvotas siužetas, ir piemenuko Juozuko pergyvenimai, laukiant švenčių, bei jo nusivylimas sudaro visą apsakymo žavesį.

Šalia pagrindinės — Juozuko pergyvenimais pagrįstos — siužetinės linijos į apsakymą įterptas ilgokas epizodas, kuriame Žemaitė pateikia daug buitinių ir etnografinių žinių apie kūčias. Kaip ir paprastai tokiais atvejais, šis epizodas įjungtas gana organiškai ir didelio priekaišto kompoziciniu atžvilgiu padaryti negalima, jis net sudaro vieną iš motyvų, dėl kurių Juozukas nueina miegoti į tvartą. Tik apsakymo pabaigoje Žemaitės aprašytos kaimo pramogos, žaidimai galėtų būti daugiau etnografo, o ne literato nagrinėjimo objektu. Tačiau tokių visiškai nuo kūrinio atsijusių etnografinės informacijos atvejų Žemaitės kūryboje palyginti negausu.

Daug vertingesnis idėjinis atžvilgis, taip pat ir daug tobulesnės kompozicijos yra apsakymas „Bėdos bėdos, ne kalėdos“, kuris, be abejo, yra tų pačių „Kalėdų“ variantas ir, atrodo, vėlesnis.

Cia su Žemaitėi būdingu tikrovės pažinimu pavaizduota tipiška piemenuko būklė, jo vargai ganant, buožės gyvulius. Jonį bara ir stumdo ne tik samdytojai, bet ir svetimieji, jis vargsta ne tik ganydamas, bet ir pasibaigus ganymui — jį apkrauna įvairiais smulkiais, bet jo jėgoms visai rimtais darbais. Jonis ir kalėdų laukia todėl, kad baigiasi tarnybos laikas.

Siame apsakyme taip pat atsispindi kūčių papročiai, bet žymiai sutrumpintos pasakos apie gyvulių kalbėjimą bei vandens pavirtimą vynu kūčių naktį. Visiškai išmesti žaidimų aprašymai. Tai rodo, kad Žemaitė nuolat dirbdavo prie savo kūrinių. Pataisymai paprastai pasiekdavo savo tikslą — kūriniai, kaip matome iš šio pavyzdžio, įgaudavo teisingesnį ir ryškesnį idėjinį kryptingumą, tapdavo tobulesni meniniu atžvilgiu.

Cia suminėtus 1905—1921 m. parašytus Žemaitės apsakymus ir galėtume priskirti buitinio-etnografinio pobūdžio kūrinių grupei — buitinio-etnografinio elemento čia yra gausiausia.

Žemaitės literatūriniame palikime randame užrašytų ir grynai tautosakinio pobūdžio kūrinių. Viena pasaka-anekdotas visai pagrįstai yra išspausdinta „Lietuvių tautosakos rinktinėje“ (1954 m.) — „Kaip kunigo arklys pavirto žmogumi“. Tik ne visai tikslu teigti, kaip tai daro knygos sudarytojai, kad Žemaitė šią pasaką užrašė. Ji ir pati tikriausiai ją žinojo. Taigi klausimas eina ne apie užrašymą (iš ko nors), bet apie parašymą (atgaminant iš atminties). Tuo būdu viename asmenyje susilieja ir pasakotojas, ir užrašytojas. Be abejo, tokiu atveju tautosakinė medžiaga neišvengia kai kurio suliteratūrinimo, tačiau ji nenustoja buvusi tautosakine. Todėl, panašią medžiagą spausdinant Žemaitės „Raštuose“, būtų tikslinga sudėti ją į atskirą skyrį⁸. Žinoma, tai neliečia anksčiau minėtų kūrinių, nors tautosakinė medžiaga, panaudota tokiuose Žemaitės apsakymuose, kaip „Kalėdos“, „Bėdos bėdos, ne kalėdos“, ir nenustoja savo tautosakinių ypatybių. Čia sunku išskirti, kur baigiasi tautosakiškumas ir kur prasideda Žemaitės kūryba; vis dėlto vyrauja gyvenimo tikrovė, rašytojos meninė išmonė.

Daugelis pasakų, ypač linksmy, anekdotinių, Žemaitės literatūriniame palikime sudaro tartum tarpinę grandį tarp tautosakos ir individualios kūrybos. Vadinasi, susiduriame su specifine Žemaitės kūrybos rūšimi — jos pačios apdorota tautosaka, etnografiniais momentais. Iš jų pažymėti-

⁸ „Raštų“ 1956—1957 m. leidime Žemaitės tautosakos užrašymai neišskirti iš kūrybos, plg. III 533 „Užkeiktas arklys“ ir kt.

ni: „Kaip kunigo arklys pavirto žmogumi“⁹, „Išgirstas šaukimas“, „Piemėnėlio malda“, „Cigonė“, „Pasaka“ ir kt.¹⁰ Tačiau jie, atrodo, yra parašyti dar prieš 1905 m., o, be to, artimesni tautosakai, negu grožinei rašytinei literatūrai, todėl čia ir nenagrinėjami. Visi jie yra įdomūs artimų Žemaitės ryšių su liaudimi liudininkai ir rodo pagrindinį šaltinį, iš kurio rašytoja mokėsi turinio idėjiškumo, formos liaudiškumo.

Buitinė-etnografinė medžiaga Žemaitės apsakymuose šeimos, antiklerikalinė ir kitokia tematika taip pat labai gausiai naudojama. Tačiau ji čia tarnauja atitinkamai aplinkai, fonui sukurti ir tik retai išsiplečia į atskirus epizodus, kaip apsakyme „Klampynė“. Ši medžiaga dar labiau pabrėžia Žemaitės meninio mąstymo, stiliaus specifiką — jos detalių tikrovės suvokimą, platų epiškumą. Tokiuose apsakymuose atitinkami elementai tarnauja išraiškai, eina stilistinėmis priemonėmis. Tuo tarpu čia aptartuose kūriniuose buitinė-etnografinė medžiaga yra pirmajame plane ir turi tiesioginį tikslą — supažindinti su XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Lietuvos liaudimi, su jos šiokiadieniais ir šventadieniais, su jos darbu ir poilsiu, vargais ir džiaugsmais. Šiuo atžvilgiu tie kūriniai yra nepaprastai vertingi ir nusipelno rimto dėmesio. Jie pagaliau padeda išryškinti ir tam tikras Žemaitėi būdingas stiliaus ypatybes. Buitiniai-etnografiniai apsakymai užima gana žymią vietą visoje Žemaitės kūryboje ir yra vieni ryškiausių tos rūšies pavyzdžių lietuvių literatūroje.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v.
universitetas
Lietuvių literatūros katedra

Straipsnis įteiktas
1959 m. lapkričio mėn.

ЭТНОГРАФИЧЕСКО-БЫТОВЫЕ РАССКАЗЫ ЖЕМАЙТЕ ПОСЛЕ 1905 г.

Г. АДОМАЙТИС

Резюме

Настоящая статья представляет собой раздел монографии «Творчество Жемайте в 1905—1921 гг.»

Жемайте — бытописательница крестьянской жизни. Она, как представительница критического реализма, осуждает социальное неравенство и несправедливость, раскрывает пороки деревенской жизни в послекрепостнической Литве.

Для стиля Жемайте характерно конкретное восприятие и эпически широкое, объективное отображение действительности.

В творчестве Жемайте есть произведения, целиком построенные на изображении крестьянского быта и народных обычаев. Поэтому можно говорить о соответствующей этнографическо-бытовой тематике ее творчества. После 1905 года характерны в этом отношении рассказы: «Крестины», «Годовщина», «Общая помощь», «Карты», «Пасха Ионялиса», «Рождество», «Горе, горе, не рождество».

Характерно, что для Жемайте чужда идеализация бытового-этнографического элемента, что в рассказах этого рода довольно сильно выражена и критика социального зла.

Упомянутые рассказы имеют определенную ценность для понимания и выявления особенностей стиля Жемайте.

⁹ Зр. Lietuvių tautosakos rinktinė, Vilnius, 1954, p. 394 ir III 533.

¹⁰ Žemaitė, Raštai, t. 3, Vilnius, 1957.